

دانش سیاسی - ۶

نوشته

محسن مدیر شانه‌چی

فرهنگ احزاب و
جمعیت‌های سیاسی ایران

نگارخانه
نشر نگاه معاصر

فهرست

۷ □ مقدمه

احزاب و جمعیت‌ها

۱۵ اتحاد چپ
۱۵ اتحاد دموکراتیک مردم ایران
۱۶ اتحادیه کارگران و بزرگان ایران
۱۷ اتحادیه مسلمین ایران
۱۷ احزاب اسلامی ایران
۲۲ احزاب چپ ایران
۲۴ احزاب دولتی ایران
۲۶ احزاب ملی ایران
۲۹ انجمن تبلیغات اسلامی
۳۰ انجمن حججیه
۳۰ انجمن مخفی
۳۲ انجمن ملی
۳۳ انجمن‌های اسلامی پزشکان
۳۴ انجمن‌های اسلامی دانشجویان
۳۵ انجمن‌های اسلامی مهندسين
۳۵ جاما
۳۶ جامعه تعلیمات اسلامی
۳۷ جامعه روحانیت مبارز

۳۹	جامعه سوسیالیست‌های نهضت ملی ایران
۴۰	جامعه مسلمین
۴۰	جامعه معلمان ایران
۴۱	جبهه دموکراتیک خلق
۴۱	جبهه دموکراتیک ملی ایران
۴۳	جبهه ملی ایران
۴۴	جمعیت آزادی مردم ایران
۴۵	جمعیت فدائیان اسلام
۴۶	جمعیت مؤتلفه اسلامی
۴۷	جمعیت مسلم آزاد
۴۸	جنبش مسلمانان مبارز
۴۸	حزب آریا
۴۹	حزب آزادی
۵۰	حزب اتحاد ملی
۵۰	حزب اجتماعیون عامیون
۵۲	حزب اراده ملی
۵۳	حزب استقلال
۵۴	حزب اسلامی کار
۵۴	حزب اصلاح طلب
۵۵	حزب اعتدالی
۵۶	حزب اعتماد ملی
۵۷	حزب ایران
۵۹	حزب ایران جوان
۵۹	حزب ایران نو
۶۰	حزب ایران نوین
۶۱	حزب برادران
۶۱	حزب پان‌ایرانیست
۶۲	حزب پیکار
۶۳	حزب تجدد
۶۴	حزب توده ایران
۶۶	حزب جبهه مشارکت ایران اسلامی
۶۷	حزب جمهوری اسلامی

۶۸	حزب جمهوری خلق مسلمان
۷۰	حزب جنگل
۷۰	حزب جنگل (اجتماعیون)
۷۱	حزب داشناکسیون
۷۲	حزب دموکرات
۷۳	حزب دموکرات ایران
۷۴	حزب دموکراتیک مردم ایران
۷۵	حزب رادیکال
۷۵	حزب رستاخیز
۷۶	حزب زحمتکشان ملت ایران
۷۷	حزب سوسیالیست (اجتماعیون)
۷۸	حزب سوسیالیست «دهه بیست»
۷۹	حزب سوسیالیست «دهه سی»
۷۹	حزب سومکا
۸۰	حزب عدالت
۸۰	حزب کارگزاران سازندگی ایران
۸۲	حزب کمونیست ایران
۸۳	حزب مردم «دهه بیست»
۸۳	حزب مردم «دهه سی تا پنجاه»
۸۴	حزب مردم ایران
۸۵	حزب ملت ایران
۸۶	حزب ملل اسلامی
۸۷	حزب ملیون
۸۸	حزب ملیون سوسیالیست ایران
۸۸	حزب میهن
۸۹	حزب میهن پرستان
۸۹	حزب وحدت ایران
۹۰	حزب همبستگی ایران اسلامی
۹۰	حزب همت
۹۱	حزب همراهان
۹۲	سازمان انقلابی
۹۳	سازمان پیکار در راه آزادی طبقه کارگر

۹۴ سازمان توفان
۹۵ سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران
۹۷ سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی
۹۸ سازمان مجاهدین خلق ایران
۱۰۰ شورای متحد چپ
۱۰۰ فرقه دموکرات آذربایجان
۱۰۲ فرقه دموکرات کردستان
۱۰۳ کانون مترقی
۱۰۴ کانون مهندسين ایران
۱۰۵ کانون نشر حقایق اسلامی
۱۰۵ کمیته مجازات
۱۰۷ کنفدراسیون دانشجویان ایرانی
۱۰۸ گروه ابوذر
۱۰۹ گروه پنجاه و سه نفر
۱۱۰ گروه ستاره سرخ
۱۱۰ گروه سیاهکَل
۱۱۱ گروه فرقان
۱۱۲ گروه کادرها
۱۱۳ مجمع آدمیت
۱۱۴ مجمع روحانیون مبارز
۱۱۵ مجمع مسلمانان مجاهد
۱۱۶ نهضت آزادی ایران
۱۱۷ نهضت خدایپرستان سوسیالیست
۱۱۸ نهضت مقاومت ملی
۱۱۹ نیروی سوم
۱۲۱ هیأت علمیه

پیوست‌ها

۱۲۵ □ راهنمای احزاب و جمعیت‌ها
۱۳۱ □ اسامی نشریات
۱۳۵ □ فهرست نام‌ها
۱۴۹ □ کتابنامه

مقدمه

اکنون از پیدایش نخستین احزاب یا حزب‌گونه‌ها در ایران صد سال می‌گذرد. طبعاً آثار متعددی در باب این تشکل‌ها نوشته شده است. هم از سوی رهبران و فعالان و دست‌اندرکاران برخی از این احزاب و گروه‌ها یا هواداران و دوستداران آنها، هم از جانب رقیبان و مخالفان آنها، هم به قلم تاریخ‌نگاران و پژوهشگران ایرانی و غیر ایرانی و نیز در قالب انتشار اسناد و مدارک مربوط به هریک به منظور معرفی یا ترویج و تبلیغ یا ثبت در تاریخ. با این حال، خلأ وجود اثری دایرةالمعارف‌گونه و کم و بیش جامع که شناختی اجمالی و مقدماتی از همه این احزاب و تشکل‌های سیاسی به دست دهد، محسوس بود. معمولاً هر گاه سخن از احزاب سیاسی ایران می‌رود، کتاب معروف مرحوم بهار با عنوان تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران (انقراض قاجاریه) به خاطر می‌آید و این امر بی‌گمان به لحاظ فضل تقدم بهار در این باب طبیعی است. کتاب بهار شاید نخستین اثری بود که در آن و حتی در عنوان آن به احزاب سیاسی ایران پرداخته شده بود. با این همه، کتاب خواندنی و ماندنی بهار بیش از احزاب سیاسی به کنش‌ها و تنش‌های سیاسی و پارلمانی اواخر عصر قاجار و چگونگی انتقال قدرت و سلطنت از قاجار به پهلوی اختصاص داشت و در واقع عنوان فرعی کتاب - انقراض قاجاریه - گویاتر از عنوان اصلی آن - تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران - است. ضمن آنکه بحث‌های متنوع بهار در باب حزب‌ها و فراکسیون‌های مجالس اولیه عصر مشروطه که غالباً نقل خاطرات و شرح فعالیت‌های سیاسی و حزبی خود اوست،

به آغاز فعالیت‌های حزبی محدود می‌شود و بخش کوچکی از تاریخ تحزب در ایران را دربر می‌گیرد.

بر این اساس و به دلیل ضرورت تدوین اثری هرچند مختصر و مقدماتی در تاریخ احزاب و سازمان‌های سیاسی ایران، در سال ۱۳۷۰ کتاب احزاب سیاسی ایران با مطالعه موردی نیروی سوم و جامعه سوسیالیست‌ها به قلم نگارنده نگاشته و در سال ۱۳۷۵ منتشر شد. در این اثر، تاریخچه مختصری از احزاب سیاسی ایران از آغاز تا دوران انقلاب ذکر شده بود. این تاریخچه در واقع مقدمه‌ای بر مباحث اصلی کتاب بود که به شناخت یکی از جریان‌های حزبی تاریخ معاصر - نیروی سوم و جامعه سوسیالیست‌های نهضت ملی ایران - اختصاص داشت. با این‌همه به دلیل فقدان منابع دیگر در این باب این کتاب با اقبال و استقبال روبرو شد و منبع بسیاری از کتاب‌ها، مقالات و تحقیقات سایر نویسندگان و پژوهشگرانی شد که پس از آن به نوشتن و نشر آثاری در این زمینه پرداختند. در عین حال، با وجود رونق فضای مطالعات مربوط به احزاب بخصوص در دوران اصلاحات با برگزاری نشست‌ها و همایش‌هایی درباره احزاب و انتشار مجموعه مقالات آنها و نشر کتاب‌ها و مقالات و اسناد مختلف در این مقوله در سال‌های اخیر، به دلیل باقی بودن خلأ مورد اشاره یعنی فقدان دایرةالمعارف یا دانشنامه‌ای در شناخت همه احزاب و جمعیت‌های سیاسی و گروه‌ها و سازمان‌هایی که به فعالیت حزبی و تشکیلاتی یا پیکار و مبارزه مسلحانه روی آوردند، کتاب حاضر تدوین شد. این احزاب و تشکل‌ها هم شامل احزابی است که در دوره‌های حزب‌گرایی یا ادوار توسعه نسبی سیاسی و شکوفایی فعالیت‌های حزبی تکوین یافتند و هم مشتمل بر حزب‌ها و شبه‌حزب‌هایی که در دوره‌های رکود فعالیت‌های حزبی و در غیاب احزاب واقعی و مردمی در هیأت حزب‌های دولتی و فرمایشی یا دستوری شکل گرفتند و نیز دربرگیرنده تشکل‌هایی که در همین دوره‌ها به دلیل عدم امکان حیات یا فعالیت سیاسی و حزبی علنی، در قالب گروه‌ها و سازمان‌های مخفی و مسلح پدید آمدند.

احزاب و گروه‌های سیاسی در ایران از آنجا که به دلایل مختلف از پیوستگی و نهادینگی برخوردار نشدند، جایگاه و کارکرد واقعی خود را نیافتند. فقدان تداوم

و پایایی، به فقدان تحرك و پویایی انجامید. بسیاری از احزاب و گروه‌های سیاسی صدساله اخیر در ایران چندان شباهتی به احزاب دیگر جوامع نداشته‌اند و به رغم تلاش‌ها و تکاپوهای گاه بیش از حد معمول، از ایفای نقش‌ها و کسب دستاوردهای لازم بازماندند. شاید بر این اساس برخی پژوهشگران شمار احزاب سیاسی واقعی را در ایران بسیار اندک برشمردند و گاه حتی تاریخ ایران را فاقد حزب سیاسی به معنای واقعی کلمه و در تعریف دقیق و علمی آن دانسته‌اند. با این‌همه، تنوع حزبی در ایران به دلیل تاریخ و فرهنگ و جغرافیا و جایگاه و ژئوپولیتیک این سرزمین، گوناگونی نیروها و عناصر فرهنگی، قومی، زبانی، دینی و مذهبی در آن و نیز نقش قدرت‌های خارجی و عوامل بیرونی مؤثر بر آن قابل توجه و در مقایسه با سایر جوامع بی‌گمان کم‌نظیر است. مطالعه و شناخت احزاب و گروه‌های سیاسی در ایران دست‌کم از این حیث نه‌تنها برای ایرانیان حتی برای پژوهشگران غیر ایرانی جذاب و آموزنده است.

در مجموعه حزب‌ها و تشکل‌های سیاسی ایران بر مبنای انواع طبقه‌بندی‌های جامعه‌شناسان و علمای سیاست از احزاب سیاسی، و با طبقه‌بندی‌هایی خارج از طبقه‌بندی‌های شناخته‌شده، انواع حزب‌ها و تشکل‌ها را می‌توان یافت. از محافظه‌کارترین تا تندروترین و رادیکال‌ترین احزاب سیاسی و در این میان احزاب میانه و معتدل، احزاب فصلی یا موسمی، احزاب شخصی و حتی یک‌نفره و نیز احزاب خانوادگی و خاندانی و تیره‌ای یا طایفه‌ای، احزاب محلی و منطقه‌ای، احزاب دینی و مذهبی شامل احزاب صنفی روحانی، دیگر احزاب صنفی و نیز دیگر احزاب ایدئولوژیک با ایدئولوژی‌های مختلف و گرایش‌های متضاد در طیفی از راست‌ترین تا چپ‌ترین آنها، احزاب توده‌ای و حامی و کادر یا نخبه‌گرا، احزاب باز و بسته، احزاب آشکار و علنی و تشکل‌های مخفی و زیرزمینی، احزاب قانونی در حکومت‌های قانونی یا غیر قانونی و احزاب و گروه‌های غیر قانونی در حکومت‌های قانونی یا غیر قانونی، احزاب منحل‌ه‌ای که آزادانه فعالیت داشته‌اند و احزاب غیر منحل‌ه‌ای که گاه مجال کمترین فعالیت نیافته‌اند، احزابی که همزمان با فعالیت حزبی و آشکار شبکه‌های مخفی و زیرزمینی و حتی فعالیت مسلحانه داشته‌اند و گروه‌های مبارزی که تنها به فعالیت تبلیغی و شبه‌حزبی پرداخته‌اند،